

مبنای قرآنی و روایی قصاص مرد قاتل در مقابل زن مقتول

فاطمه محمدی*

تاریخ دریافت: ۹۶/۱۰/۱۷

داوود داداش نژاد**

تاریخ پذیرش: ۹۷/۳/۲۱

مرتضی براتی***

چکیده

قتل عمدی عبارت است از سلب عمدی حیات از انسان زنده به طرقی که در قانون بیان شده است. در شریعت و فقه اسلامی اهمیت به خصوصی به بحث قتل نفس داده شده است به قدری که قتل نفس از گناهان کبیره محسوب شده و به شدت مورد تنذیر واقع گردیده و مؤکداً از آن نهی شده، همچنین وعده عقابی سخت در جهان آخرت به مرتکبین آن داده شده است. از سوی دیگر قتل عمد و نظرات مختلف درباره آن همواره یکی از چالش‌های پیش روی قانونگذار بوده است چراکه در قرآن کریم در باب این نوع جنایت و نیز مجازات آن به صراحت صحبت نشده است. در این مقاله کوشش نموده‌ایم که در ضمن تعریفی از قصاص، به بیان مبنای حکم فوق در قرآن و روایات پرداخته و نظر فقه امامیه و عامه در رابطه با این موضوع مطرح شود و در پایان به بیان نتیجه حاصل از بحث پرداخته‌ایم. در این راستا از روش تحقیق کتابخانه‌ای استفاده شده است.

کلیدواژگان: قتل عمد، قاتل، مجنی علیه، فقه جزایی.

مقدمه

طبق قانون مجازات اسلامی ایران در صورتی که زنی مردی را عمداً به قتل برساند زن قصاص می‌شود بدون هیچ گونه شرطی ولی اگر مردی زنی را عمداً به قتل برساند، در صورتی قصاص خواهد شد که اولیای مقتول نصف دیه قاتل را به او پرداخت کنند. حال اگر نصف دیه پرداخت نشود اولیای زن نخواهند توانست مرد قاتل را قصاص کنند. در این مقاله تلاش شده است که به تفاوت دیدگاه بین شیعه و اهل سنت در قصاص مردی که به طور عمد مرتکب قتل یک زن شده برسیم و دیدگاه صحیح را مبین سازیم.

برای بررسی دقیق وضعیت حکم قصاص مرد قاتل در مقابل زن مقتول و تفاوت آن در مورد زن و مرد و روشن شدن موقعیت آن باید همه احکام متفاوتی که در مورد قصاص زن و مرد وجود دارد بررسی شود، و موارد صحیح و مسلم مشخص گردد از این رو نگارندگان در این تحقیق درصدد پاسخگویی به این سؤالات برآمده‌اند که:

۱. آیا در فقه اسلام بین زن و مرد در اجرای قصاص تفاوت وجود دارد یا خیر؟
۲. احکام و مقررات متفاوت موضوعه در فقه عامه و امامیه در قصاص شامل چه مواردی می‌باشد؟

۳. مبنای قرآنی و روایی در قصاص مرد قاتل در مقابل زن مقتول چیست؟

۴. آیا می‌توان تبعیض و تفاوت بین زن و مرد در مسأله قصاص را استنباط کرد؟

پیشینه تحقیق

راجع به موضوع تحقیق با توجه به فحص و جست‌وجو در منابع مختلف اعم از سایت‌ها و کتب موضوعه، راجع به این عنوان به طور اخص مطلب کاملی مشاهده نشد. البته در برخی از به صورت پراکنده در برخی از منابع به اختصار به این موضوع اشاره شده است.

مقاله «حکم فاضل دیه در قتل دو زن توسط یک مرد» به قلم احمد رضانی، به تفاوت این حکم در قانون مجازات اسلامی پرداخته اما به طور تفصیلی به موضوع مورد بحث ما نپرداخته است. همچنین چند مقاله از جمله مقاله محمد فلاح سلوکلائی تحت عنوان «حکمت‌های تفاوت قصاص زن و مرد»، علی اکبر کلانتری ارسنجانی در مقاله

«نقدی بر انگاره برابری زن و مرد در قصاص» و همینطور بهروز جوانمرد در مقاله‌ای با عنوان «موارد کاربرد تفاضل دیه در جنایات عمدی» به اختصار به این موضوع اشاره داشته‌اند.

تعریف قصاص

لازم است برای بیان مباحث دیگر ابتدا تعریفی از قصاص داشته باشیم؛ قصاص در لغت، به معنای کین کشی به مثل، کشنده را کشتن و جراحت کردن به عوض جراحت، آمده است و در اصطلاح فقهی، مجازات کردن جانی به مانند جنایتی است که مرتکب شده است (دهخدا، ۱۳۸۶: واژه قصاص) همچنین قصاص به معنای همانندی و مماثلت نیز آمده است، زیرا قاتل را می‌کشند و مجروح، طرف را به همان منوال که از وی جراحت دیده مجروح می‌کند و برخی دیگر قصاص را از "قص" که به معنای قطع و بریدن است، مأخوذ دانسته‌اند (گرجی، ۱۳۸۱: ۱۱۷).

معادل واژه قصاص، "قود" است و بدین سبب به معنای قصاص آمده است که جانی را با طناب و امثال آن، به سوی اولیای مقتول می‌برند تا اگر خواستند او را بکشند و اگر خواستند عفو کنند (شهید اول، ۱۳۷۵، ج ۲: ۳۷۲).

در مورد قصاص از پیامبر نقل شده که اگر همه افراد قبیله ربیعه و مضر مرد مسلمانی را بکشند همه آن‌ها به سبب آن قتل، قصاص می‌شوند (صاحب جواهر، ۱۹۸۱، ج ۴۲: ۹).

حکم قصاص در قانون مجازات اسلامی

طبق ماده ۳۸۱ قانون مجازات اسلامی «مجازات قتل عمدی در صورت تقاضای ولی دم و وجود سایر شرایط مقرر در قانون، قصاص و در غیر این صورت مطابق مواد دیگر این قانون از حیث دیه و تعزیر عمل می‌گردد» ولی ماده ۳۸۲ همان قانون می‌گوید: «هر گاه زن مسلمانی عمداً کشته شود، حق قصاص ثابت است لکن اگر قاتل، مرد مسلمان باشد، ولی دم باید پیش از قصاص، نصف دیه کامل را به او بپردازد و اگر قاتل، مرد غیر مسلمان باشد، بدون پرداخت چیزی قصاص می‌شود. در قصاص مرد غیر مسلمان به

سبب قتل زن غیر مسلمان، پرداخت ما به التفاوت دیه آن‌ها لازم است» (مهرپور، ۱۳۹۲: ۲۹۳).

دیدگاه فقهای امامیه و اهل سنت در مورد قصاص

فقه امامیه

فقهای امامیه به اجماع و اتفاق معتقدند در صورتی مرد به لحاظ کشتن زن قصاص می‌شود که قبلاً نصف دیه مرد از سوی اولیای مقتول پرداخت شده باشد (صاحب جواهر، ۱۹۸۱، ج ۴۱: ۸۲). اکثر کتب فقهی شیعه که معتبر هستند بر این مطلب استناد دارند. شیخ طوسی در کتاب «خلاف» بیان کرده است که «اگر مرد عمداً زنی را به قتل برساند، اولیای زن می‌توانند قاتل را قصاص کنند بدون آنکه دیه پرداخت کنند، سپس می‌گویند تمام فقها (غیر امامیه) گفته‌اند مرد در برابر زن کشته می‌شود و اولیاء مقتوله نباید چیزی به قاتل بدهند» (طوسی، ۱۴۱۱، ج ۵: ۱۴۵).

فقه عامه

در فقه اهل سنت بر خلاف آنچه که در مورد نظر فقهای شیعه یعنی اجماع گفته شد. فقهای اهل سنت در مذاهب چهارگانه خود عموماً معتقدند: «مرد قاتل در برابر قتل عمد زن قصاص می‌شود بدون اینکه ورثه مقتول ملزم باشند نصف دیه را به قاتل پرداخت نمایند» (الجزایری، ۱۴۰۶، ج ۵: ۲۸۷). قول دیگری که وجود دارد این است که در مورد قصاص زن و مرد، اگر زنی مردی را عمداً به قتل برساند علاوه بر اینکه زن قصاص می‌شود، باید نصف دیه مرد نیز از اموال زن به ورثه مرد داده شود (صاحب جواهر، ۱۹۸۱، ج ۴۲: ۸۳).

مبنای حکم قصاص در قرآن و روایات

الف. قرآن

در قرآن کریم در چند مورد به مسأله قصاص به معنی کشتن قاتل و وجود این حق برای اولیای مقتول تصریح شده است. از جمله می‌توان به دو آیه اشاره نمود:

۱. آیه ۳۳ سوره اسراء:

﴿وَلَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ وَمَنْ قَتَلَ مَظْلُوماً فَقَدْ جَعَلْنَا لَوْلِيهِ سُلْطٰنًا فَلَا يَسْرِفُ فِي الْقَتْلِ إِنَّهُ كَانَ مَنْصُورًا﴾

در این آیه حق قصاص برای ولی مقتول به رسمیت شناخته شده است، و از زیاده‌روی در قتل در مقام انتقام‌گیری که رویه معمول اعراب آن روز بود، منع کرده است (طبرسی، ۱۳۸۰، ج ۸: ۱۲۴).

۲. آیه ۱۷۸-۱۷۹ سوره بقره:

﴿يٰۤاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا كَتَبَ عَلَیْكُمْ الْقَصٰصَ فِي الْقَتْلِ الْحُرِّ بِالْحُرِّ وَالْعَبْدُ بِالْعَبْدِ وَالْاُنْثٰى بِالْاُنْثٰى فَمَنْ عَفٰى لَهٗ مِنْ اَخِيْهِ شَيْءٌ فَاَتْبَاعُ بِالْمَعْرُوفِ وَاَدَاةٌ اِلَيْهِ بِاِحْسَانٍ ذٰلِكَ تَخْفِيْفٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَرَحْمَةٌ فَمَنْ اعْتَدٰى بَعْدَ ذٰلِكَ فَلَهٗ عَذَابٌ اَلِيْمٌ ۝ وَلَكُمْ فِي الْقِصٰصِ حَيٰةٌ يٰۤاُولِيَ الْاَلْبَابِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُوْنَ﴾

در این آیه حکم قصاص با صراحت بیش‌تر بیان می‌شود. این آیه و آیه بعدی آن، هم به تعیین حکم قصاص و فلسفه وجود آن توجه داشته است و هم ترتیب تعادل قصاص بیان شده است (طبرسی، ۱۴۰۸، ج ۲: ۴۷۹) آیه ۱۷۸ متکفل بیان سه نقطه است:

- تسریع حکم قصاص در مورد قتل.
- تعادل در اعمال حق قصاص و یا حق انتقام و در واقع اکتفا به قصاص قاتل.
- صرف نظر از اینکه قاتل یا مقتول چه جنسیتی دارد یا از چه موقعیت حقوقی و اجتماعی برخوردار است.

در آیه ۱۷۸ سوره بقره ابتدا اصل حکم قصاص تشریح شده است و سپس به عنوان مصادیقی از اجرای قصاص از عبارات آزاد در مقابل آزاد، برده در مقابل برده، زن در مقابل زن استفاده شده است (فولادوند، ۱۳۹۵: ۲۷). بنابراین آنچه از این آیه برداشت می‌شود این است که مرد آزاد در برابر قتل مرد آزاد و برده قاتل در برابر برده مقتول و زن قاتل در برابر زن مقتول قصاص می‌شود، ولی در مورد قصاص مرد قاتل در برابر زن مقتول و قصاص زن قاتل در برابر مرد مقتول و نیز آزاد در برابر برده و برده در برابر آزاد، مطلبی بیان نشده و برداشت هم نمی‌شود. در آیه ۱۷۹ نیز به فایده و فلسفه و حکمت تشریح حکم قصاص اشاره شده است که موجب حیات و زندگی مردم است. عموماً این

آیه، اینطور معنی شده که وضع حکم قصاص و کشتن قاتل در برابر مقتول موجب عبرت دیگران است و باعث جلوگیری از هرج و مرج و ممانعت بسیاری از افراد از ارتکاب قتل و در نتیجه مصونیت بیش‌تر جامعه و زنده ماندن افراد و در امان ماندن از کشته شدن است (طبرسی، ۱۹۸۸م، ج ۱: ۴۸۱).

اما روشن است که همه فقها در مورد تفاوت وضع قصاص بین زن و مرد به تفاوت ارزش و اعتبار جان زن و مرد قائل نیستند، بلکه بعضی از آنها مطلب را به گونه‌ای بیان می‌کنند که حاکی از تساوی اعتبار و حرمت جان زن و مرد است، ولی لزوم برگرداندن نصف دیه به قاتل زن برای قصاص او را به خاطر وجود روایات زیادی دانسته‌اند که در این زمینه وارد شده است و بر این معنی تصریح دارند. مثلاً شیخ طوسی ضمن بیان اینکه از شرایط قصاص هم‌سان بودن اعتبار جان قاتل و مقتول است، می‌گوید، هر دو شخص که خون‌شان هم‌سان و حرمت‌شان مساوی است قصاص بین آنها جریان دارد و تساوی در حرمت، این است که هر یک از آن دو با قذف دیگری حد قذف درباره‌اش جاری شود (طوسی، بی‌تا، ج ۷: ۵). پس اعتبار و حرمت زن و مرد یکسان است و اتفاقاً برخی از فقهای اهل سنت با توجه به همین مطلب که اگر مردی نسبت زنا به زنی بدهد و او را قذف کند و شاهد نیاورد حد قذف بر مرد جاری می‌شود. بر لزوم قصاص مرد در برابر زن بدون پرداخت نصف دیه استدلال کرده‌اند (ابن قدامه، بی‌تا، ج ۲: ۶۷۹).

اما به نظر می‌رسد که اکثر مفسرین در شأن نزول آیه ۱۷۸ سوره بقره متفق القول هستند که در بین اعراب جاهلی در زمان نزول قرآن، قصاص و یا به تعبیر بهتر انتقام‌گیری شناخته شده بود و رواج داشت، ولی حد ضابطه مشخصی برای آن موجود نبوده و چگونگی حل موضوع بستگی به میزان قدرت و عصبیت قبیله قاتل یا مقتول داشته، به طوری که نه قبیله قاتل حاضر بود او را تحویل دهد و به قصاص برساند و نه قبیله مقتول راضی بود که فقط قاتل را قصاص کند، به همین دلیل گاه در مقابل یه مقتول ده‌ها نفر به قتل می‌رسیدند، اسلام این طریق ناپسند را منسوخ و با نزول آیه فوق‌الذکر خواست این حکم را تشریح نماید که در مقابل مقتول قاتل را باید قصاص نماید و نه کس دیگر را خواه آزاد باشد یا برده، یا زن (شهابی، ۱۳۸۶، ج ۱: ۴۸۱).

ب. روایات

همانطور که مبنای قصاص در قرآن و دیدگاه فقه عامه و امامیه بیان شد. اکنون به بیان مبنای روایی حکم قصاص می پردازیم.

در زمینه روایی حکم قصاص به تبیین سه دسته روایت اکتفا می کنیم:

۱. اکثریت قریب به اتفاق فقهای اهل سنت که قصاص مرد را به خاطر قتل زن بدون هیچ شرطی جایز می دانند علاوه بر استناد به ظاهر آیات قرآن که به آن‌ها اشاره شد و اصل یکسان بود حرمت زن و مرد به برخی احادیث استناد می کنند. مثلاً اینکه از پیامبر نقل شده است: «ان الرجل یقتل بالمرأة» (الخصاص، بی تا، ج ۱: ۱۳۹) یعنی مرد در برابر زن قصاص می شود، و همچنین نقل شده است که پیامبر مرد یهودی را که دختری را به قتل رسانده بود قصاص کرد (الجزایری، ۱۴۰۶، ج ۵: ۲۸۷) و همچنین حدیثی نیز از علی (ع) نقل شده که فرموده است: «اگر مردی زنی را به قتل برساند قصاص می شود» (همان). اما از شیعه نیز روایتی نقل شده که علی (ع) مردی را که مرتکب قتل زنی شده بود قصاص کرد همچنان که زنی را به جرم قتل عمدی مردی قصاص کرد (حر عاملی، بی تا، ج ۱۹: ۶۱).

۲. چندین روایت از طریق شیعه عمدتاً از امام صادق (ع) و بعضاً از امام باقر (ع) نقل شده است که در صورتی مرد به جرم قتل عمدی زنی قصاص می شود که نصف دیده او پرداخت شود که در کتاب وسائل الشیعه، حدود ۹ روایت به این مضمون و به طرق مختلف از امام صادق (ع) نقل شده است (همان: ۵۹-۶۳).

نتیجه بحث

با بررسی به عمل آمده، ملاحظه شد که از آیات شریفه قرآن در باب قصاص نمی توان تبعیض و تفاوت بین زن و مرد در مسأله قصاص را استنباط کرد. در آیه ۱۷۸ سوره بقره نیز نه لفظاً و نه مفهوماً تفاوت بین زن و مرد در امر قصاص برداشت نمی شود، بلکه این آیه در مقام محدود کردن قصاص به فرد قاتل، با صرف نظر از جنسیت و حالت بردگی یا آزادی است. همچنین روایاتی هم از طریق عامه و شیعه از پیامبر اکرم (ص) و حضرت علی (ع) و سیره عملی آن‌ها نقل شده است که هر یک از زن و مرد که مرتکب قتل عمد

دیگری بشوند، قصاص می‌گردند، اکثر قریب به اتفاق فقهای شعیه نیز همین نظر را دارند.

از سوی روایات متعددی از امام باقر(ع) و امام صادق(ع) نقل شده که قصاص مرد در برابر زن ملزم به پرداخت نصف دیه به قاتل اولیای دوم او می‌باشد. حال اگر این روایات صحیح و تبعیت از حکم آن‌ها برای همه زمان‌ها واجب باشد ناچار باید تفاوت بین زن و مرد را در امر قصاص پذیرفت. اما از طرف دیگر با توجه به معنای مستفاد از آیه ۱۷۸ سوره بقره و مخالف بودن این آیه با روایات و عدم اطمینان به صحت روایات نقل شده، امکان تأثیر مقتضیات زمان، عمل کردن به این روایات را مشکل می‌نماید. بنابراین عمل به آیات قرآنی به شرحی که ذکر شد، واجب است.

کتابنامه

- امامی، سید حسن. ۱۳۴۰ش، حقوق مدنی، تهران: انتشارات کتابفروشی اسلامی.
- الجزایری، عبدالرحام. ۱۴۰۶ق، الفقه علی المذاهب الأربعة، بیروت: دار احیاء التراث العربی.
- حر عاملی، شیخ حسین بن الحسن. بی تا، وسائل الشیعة الی تحصیل مسائل الشریعة، بیروت: دار احیاء التراث العربی.
- شهابی، محمود. ۱۳۸۶ش، ادوار الفقه، تهران: وزارت ارشاد.
- شهید اول. ۱۳۷۵ش، شرح لمعه، قم: انتشارات دار العلم.
- صاحب جواهر، حسن نجفی. ۱۹۸۱م، جواهر الکلام فی شرح شرایع الاسلام، بیروت: دار احیاء التراث العربی.
- طوسی، محمد بن حسن. ۱۳۶۵ش، تذهیب الأحکام فی شرح المقنعة الشیخ المفید، قم: دار الکتب الاسلامیه.
- طوسی، محمد بن حسن. ۱۴۱۱ق، الخلاف، قم: مؤسسه نشر اسلامی.
- فولادوند، مهدی. ۱۳۹۵ش، تفسیر قرآن، قم: چاپخانه بزرگ قرآن کریم.
- گرچی، ابوالقاسم. ۱۳۸۱ش، حدود تعزیرات و قصاص، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- المقدسی، عبدالله بن احمد بن قدامه. بی تا، المغنی، بیروت: عالم الکتب.
- مهرپور، حسین. ۱۳۹۲ش، دیدگاه‌های جدید در مسائل حقوقی، تهران: انتشارات اطلاعات.

Bibliography

- Emami, Seyyed Hassan, 1340, Civil Rights, Tehran, Islamic Book Store
- Algerian, Abdul Raham, 1406, al-Fiqah Ali al-Ma'zab al-'Abray, Beirut, Dar al-'Ara'at al-Arabi.
- Jassa, Abu Bakr Ahmad ibn Ali, Beirut, Dar al-Kitab al-Arabi, No date .
- Hagh Amali, Sheikh Hussein ibn al-Hassan, Wasejal al-Shi'a al-iqiyah al-Issa al-Sharia, Beirut Al-Ara'at al-Arabi, no date.
- Shahabi, Mahmoud, 2007, Eudr al-Fagh, Ministry of Guidance.
- Shahid I, 1996, Explanation of Lotma, Qom, Darulam Publications.
- Sahib Javahar, Hassan Najafi, 1981, Javahar El-Klamifi Description Sharahi-al-Islam, Beirut, Dar al-Haya al-tar al-Arabi.
- Tusi, Mohammad Ibn Hasan, 1411, Al-Khalaf, Qom, Islamic Publishing Institute.
- Tusi, Mohammad Ibn Hassan, 1365, Tzahib al-Ahqam Fi, Al-Muhmanat al-Sheikh al-Mufid, Qom, Dar al-Kabul al-Islam.
- Pulabad, Mahdi, 1395, Qur'anic commentary, Qom, Great Qabalah of the Holy Qur'an.
- Georgian, Abolqasem, 1381, The Limits of Testimonies and Retaliation, Tehran, Tehran University Press.

Al-Muqaddasi, Abdullah, Ben-Ahmad bin Ghadaw, al-Moghani, Beirut, Alam al-Qabb, no date.

Mehrpour, Hossein, 1392, New Perspectives on Legal Issues, Information Publishing.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی